

411; H. J. Schoeps, *An Intelligent Guide to the Religions of Mankind*, London 1967, s. 53, 91-94, 117-123, 134-137; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 51, 55; F. H. Hilliarad, *How Men Worship*, London 1969, s. 15-28, 37-39, 75; N. Smart, *The Religious Experience of Mankind*, New York 1969, s. 33, 91, 185, 286-287, 293-299, 310, 317-320, 325-326, 333-334; a.m.f., *The World's Religions*, London 1989, s. 182-185, 193-199; G. van der Leeuw, *Le religion*, Paris 1970, s. 55-61; DCR, tür.yer.; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1972, s. 168; S. Morenz, *Egyptian Religion* (trc. Ann E. Keep), New York 1973, s. 16-30, 43, 66, 116-118, 144-145, 163, 174-179, 243-344; İsmail Raci al-Faruki, "The Ancient Near East: Mesopotamia", *Historical Atlas of the Religions of the World*, Mcmillan 1974, s. 3, 10-11; S. Lauchli, "Ancient Greece and Rome", a.e., s. 41; G. Parrinder, *Worship in the World's Religions*, London 1974, s. 40; T. Ling, *A History of Religion East and West*, Mcmillan 1974, s. 1-2; Behçet Necatigil, *Mitologya*, İstanbul 1978, s. 12-13, 17-18, 25; G. C. Vaillant, *Aztec of Mexico*, London 1978, s. 52, 176-180, 191-192; M. Bucaille, *Kitâb-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim* (trc. Suat Yıldırım), İzmir 1981, s. 54; J. Chevalier — A. Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*, Paris 1982, s. 891-896; Ekrem Sarıkoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul 1984, s. 27-28, 71, 74-75, 100-102, 121; Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, Ankara 1985, s. 29-49; Hikmet Tanyu, *Türkler'de Tek Tanrı İnancı*, İstanbul 1986, s. 156; J. R. Hinnells, *Dictionary of Religions*, London 1988, tür.yer.; M. M. Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, İstanbul 1990, c. I; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, İstanbul 1991, II, 47-51; H. Biedermann, *Dictionary of Symbolism*, New York 1992, s. 330-332; Şinasi Gündüz, "Kur'an'daki Sâbiiler'in Kimliği Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Türkiye İ. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Samsun 1992, s. 43-81; Günay Tümer — Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 89, 107; M. Fatih Kesler, *Kur'an'da Yahudiler ve Hristiyanlar*, Ankara 1993, s. 44-48; J.-P. Roux, *Türkler'in ve Moğollar'ın Eski Dini* (trc. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, s. 103-109; a.m.f., "Turkic Religions", *ER*, XV, 87-94; F. Challe, *Dinler Tarihi* (trc. Semih Tiryakioğlu), İstanbul, ts., s. 101-102; T. H. Gaster, "Sun", *IDB*, IV, 463-465; E. R. Pike, *Encyclopedia of Religion and Religions*, London 1951, tür.yer.; An. Pa., "Aztec", *EBr*, II, 937-939; David Carrasco, "Aztec Religion", *ER*, II, 23-29; Thorkild Jacobsen, "Mesopotamian Religions", a.e., IX, 447-466; Gherardo Gnoli, "Mithraism", a.e., IX, 580-582; S. Young, "Stars", a.e., XIV, 42-46; Jean Rhys Bram, "Sun", a.e., XIV, 132-143; F. von Oefele, "Sun, Moon and Stars (Introductory)", *ERE*, XII, 48-61; E. N. Fallaize, "Sun, Moon and Stars (Primitive)", a.e., XII, 62-65; S. Hagar, "Sun, Moon and Stars (American)", a.e., XII, 65-71; E. J. Thomas, "Sun, Moon and Stars (Buddhist)", a.e., XII, 71-73; M. A. Canney, "Sun, Moon and Stars (Hebrew)", a.e., XII, 80-83; A. S. Geden, "Sun, Moon and Stars (Hindu)", a.e., XII, 83-85; M. Anesaki, "Sun, Moon and Stars (Japanese)", a.e., XII, 88.

AHMET GÜÇ

II. KUR'AN ve HADİS

Veryüzündeki hayatı ve ilk dönemlerden beri insanları birçok bakımdan etkileyen güneş, Kur'an-ı Kerim'in üzerinde en çok durduğu iki gök cisminin biri olup (diğeri ay) Allah'ın üzerine yemin ettiği nesneler arasında yer alır; bu yeminin geçtiği 91. süre onun adını taşımaktadır (eş-Şems). Güneş Kur'an-ı Kerim'de otuz bir defa şems, bir defa da "gündüzün işareti" anlamında âyetü'n-nehâr adıyla anılmıştır (el-İsrâ 17/12). Güneşin ışık kaynağı, ayın ise yalnızca parlak olduğunu ifade etmek için bunların farklı kelimelerle nitelendirildikleri görülür. Güneş hakkında gösterici (mub-sıra), ziyâ ve yanıp parlayan bir lamba (sirâcün vehhâc) veya sadece lamba (sirâc) gibi benzetmeler yapılmış ve bu kelimelerin bir kısmı bazan tek başına zikredilmiştir (el-İsrâ 17/12; el-Furkân 25/61; en-Nebe' 78/13). Bunun yanında sadece aydınlık oluşu veya parlak kılındığı belirtilmiştir (Yûnus 10/5; el-Furkân 25/61; Nûh 71/16). Güneş için değişik sıfatlar seçilmesi, onun çeşitli durum ve işlevlerini açıklamak amacıyla, meselâ yanıp parlayan bir lamba veya bir çerağa benzetilmesi, enerji kaynağının kendi içinde bulunduğunu anlatmak için olabilir. Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde cehennemle güneş arasında benzetmeler yaptığı görülmektedir. Meselâ, "Ateş (nâr) rabbine, 'Benim bir kısmım diğer kısmımı yiyor' diye şikâyetle bulundu. Yüce Allah da onun biri yazın, öteki kışın olmak üzere iki defa nefes almasına izin verdi. Mâruz kaldığınız en şiddetli sıcaklarla, sizi en çok üşüten zemheri işte budur" (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 10; Müslim, "Mesâcid", 185; İbn Balaban, IX, 277, nr. 7423) şeklindeki sözleriyle Resûl-i Ekrem'in, "güneşte devamlı surette hidrojen gazının helyuma dönüştüğü ve bu sırada ortaya enerji çıkarken bu gazın devamlı surette azaldığı" gerçeğini anlatmak istediği düşünülebilir. Yazın sıcak günlerinde öğle namazının serinlik çıkıncaya kadar ertelenmesini tavsiye ederken de Hz. Peygamber'in yine böyle bir benzetmesiyle karşılaşılmaktadır (bk. Müslim, "Mesâcid", 180). Kur'an'da cennetin mutedil iklimi anlatılırken de şems kelimesi "hararet" anlamında kullanılmıştır (el-İnsân 76/13).

Işık kaynağı olan gök cisimlerinin yaratılışı şüphesiz ki sonradan vuku bulan

bir olaydır; daha önce uzayda mutlak bir karanlık hüküm sürüyordu. Konuyla ilgili âyetlerde karanlığın aydınlıktan önce zikredilişi bu gerçeğin bir ifadesi sayılabilir. Meselâ, "Hamd gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur" (el-En'âm 6/1) meâlindeki âyet ile, "Göklerle yer bitişik bir halde iken..." (el-Enbiyâ 21/30) meâlindeki âyetin tefsirinde Abdullah b. Abbas ilk önce ortada yalnız karanlığın bulunduğunu söyler (bk. es-Sâbûnî, II, 506). Işık veren kütlelerin bu duruma gelişini anlatmak için âyetlerde "ca'l" (yapma; yaratma, yoktan var etme) fiili, "mevcut bir madde ve nesneye belli şekil ve nitelikler kazandırma" anlamıyla kullanılmıştır. Buna göre yukarıdaki âyetle yer alan "önceleri göklerle yerin birleşik tek bir kütle olduğu" ibaresiyle, "gök adaların (galaksi) başlangıçta kızgın birer gaz bulutu iken (nebülöz) zamanla yıldızların ateş topu şeklinde yoğunlaşması üzerine bugünkü duruma geldikleri" ilmî tesbitinin dile getirilmiş olduğu düşünülebilir. Tek başına güneşin aydınlatma niteliği anlatılırken de daima ca'l fiilinin kullanıldığını görülür. Bazan da, "Allah göğün geçesini karartıp aydınlığını ortaya çıkardı" (en-Nâziât 79/29) âyetiyle, "O -karanlıkları- yarıp sabahları çıkarandır" (el-En'âm 6/96) meâlindeki âyetle olduğu gibi güneşin adı anılmadan aydınlatma olayına dikkat çekilir.

Kur'an'da diğer gök cisimlerinin olduğu gibi güneşin de hareketlerine yer verilmiş ve bu hareketlerden "sibâha" (yüzme) ve "cerâ" (akma) fiilleriyle bahsedilmiştir. İki âyetle geçen sibâha fiilinin her iki yerde de feleklerle birlikte kullanıldığı görülür: "O geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri bir felekte yüzmektedir" (el-Enbiyâ 21/33); "Ne güneş aya yetişebilir ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir felekte yüzmektedir" (Yâsîn 36/40). Bu âyetlerde felek ile gökyüzü (veya gök cisimlerinin yörüngeleri; bk. FELEK) kastedilmekte ve ayyla güneşin burada birbiriyle yarış içinde olmadan -birer gemi gibi- kendi rotalarında yüzdükleri bildirilmektedir.

Cerâ fiili ise güneşin ve diğer gök cisimlerinin büyük çaplı dairevî hareketleriyle ilgili olmalıdır. Bu konuda beş ayrı âyet bulunmakta ve bunların yalnız birinde (diğer dördü er-Ra'd 13/2; Lokmân 31/29; Fâtır 35/13; ez-Zümer 39/5) sadece güneşin hareketi söz konusu

edilmektedir: "Güneş kendisi için belirlenen yerde akar. İşte bu aziz ve âlim olan Allah'ın takdiridir" (Yâsîn 36/38). Müfessirler bu âyete zaman ve mekân açısından olmak üzere iki ayrı yorum getirmişlerdir. Mekânı esas alanlara göre güneş belli bir noktaya kadar, zamanı esas alanlara göre ise belli bir sürenin sonuna kadar akıp gitmesine devam edecektir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu ikinci görüşü benimsemiş, fakat hareket için ayrı ayrı zaman süresi tayin etmiştir. Bir kısmına göre bu, âlemdaki mevcut düzenin bozulmasına kadar geçecek olan zamandır; bazıları ise güneşin akıp gitmesini yıllık veya günlük hareketi olarak anlamışlardır (İbn Kuteybe, s. 365; Beyhakî, s. 393-394; Zemahşerî, V, 96; Ebüssuûd, VII, 168; es-Sâbûnî, III, 163). Herhalde güneşin bu tayin edilmiş akıp gitme hareketiyle Herkül takım yıldızına doğru gidişi, yani Samanyolu içerisindeki saatte 72.000 km. hızla 250 milyon yılda tamamladığı hesaplanan bir dönüşü kastedilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd, İkrime ve Abdullah b. Abbas güneşin söz konusu hareketiyle ilgili âyeti, "Güneş hiç durmadan ve herhangi bir gevşeklik göstermeden devamlı surette bir tarafa doğru akıp gider" şeklinde anlamışlardır. Böyle mâna verildiğinde âyet, "Düzenli seyreden güneşi ve ayı size faydalı kıldı..." (İbrâhim 14/33) âyetiyle de uyum içinde olmaktadır (İbnü'l-Cevzî, VII, 19; Kurtubî, XV, 28; es-Sâbûnî, III, 163). Güneşin akıp gitme hareketiyle ilgili âyet hakkındaki Hz. Peygamber'in açıklaması ise şöyledir: "Resûl-i Ekrem -etrafındakilere-, 'Bu güneş nereye gidiyor biliyor musunuz?' diye sordu. Oradakiler, 'Allah ve resulü bilir' dediler. Bunun üzerine Peygamber şu açıklamada bulundu: 'Güneş arşın altındaki belli yerine kadar gider ve orada secdeye kapanır. Secde durumunda iken ona, yüksel ve geldiğin yerden geri dön denilir; o da geri dönüp doğu tarafından doğar. Sonra arş altındaki belli yerine varıncaya kadar akıp gider. Orada secdeye kapanır ve bu halde iken ona, yüksel ve geldiğin yerden geri dön denilir; o da geri dönüp doğduğu yerden tekrar doğar ve bu şekilde akıp gitmesine, insanlar Allah'tan korkmadan her istediklerini yapar hale gelinceye kadar devam eder. Nihayet yine arşın altındaki belli yerine vardığı zaman ona, yüksel ve batıdan doğ denilir; o da batısından döner" (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 4, "Tevhîd", 22-23, "Tefsîr", 36/1; Müslim, "İmân", 250).

Kur'an'da ve hadislerde kıyamet sırasında vuku bulacak olaylar anlatılırken güneşten bahsedilir. Bazı müfessirler, "Güneşle ay bir araya getirildiği zaman" (el-Kiyâme 75/9) meâlindeki âyeti güneşle ayın ve dolayısıyla dünyanın çarpışması şeklinde yorumlamışlardır. Bir hadiste de güneşin arza çok yaklaşıcağı ve o sırada insanlardan ter boşalacağı ifade edilmektedir (Buhârî, "Enbiyâ", 3, 9; Hâkim, IV, 571). Adını güneşin kıyamet günündeki halinden alan Tekvîr sûresinde ise güneşin dürülüp tortop edileceği bildirilmektedir (et-Tekvîr 81/1).

Güneş, gökteki belirli düzenin bozulmasına kadar olan sürede bütün seyr ve dönüşlerini hiç şaşmaz bir şekilde ve ince bir plan dahilinde sürdürecektir. "Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir" (er-Rahmân 55/5) meâlindeki âyet bu durumu açıklamaktadır. Güneşle ayın hareketleri insanlık için birer takvim oluşturmuş ve İslâmiyet'te belli bazı ibadetler zamana bağlı olduğu için Kur'an özellikle bu hususa dikkat çekmiştir: "Biz geceyi ve gündüzü birer delil olarak yarattık ve rabbimizin nimetlerini aramanız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için gecenin karanlığını silip yerine gündüzün aydınlığını getirdik" (el-İsrâ 17/12; ayrıca bk. Yûnus 10/5).

Ay ve güneş tutulması (husûf ve kûsûf) eski çağlardan beri kehanete dayalı yorumlara tâbi tutulmuştur. Hz. Peygamber bunlara sadece birer tabii gök olayı şeklinde bakmış ve ilim dışı yaklaşımlara şiddetle karşı çıkmıştır. 9 (630) yılında ölen oğlu İbrâhim'in defni sırasında güneş tutulunca bazı kimseler bunu Câhiliye dönemi inanışlarıyla yorumlamak istemişler, Resûl-i Ekrem ise insanları bu tabii olay karşısında onun yaratıcısı olan Allah'ı tesbih etmeye ve iki rek'at kûsûf namazı kılmaya davet etmiştir (Buhârî, "Kûsûf", 1, 6; "Bed'ü'l-halk", 4; Müslim, "Kûsûf", 10; Nesâî, "Kûsûf", 10; ayrıca bk. KÛSÛF).

"Gökte burçları var eden, onların içinde bir sirâc (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah yüceler yücesidir" (el-Furkân 25/61) meâlindeki âyette güneş ve ay gökteki burçlar sistemine nisbet edilmiştir. Bazı müfessirler, âyette geçen "sirâc" kelimesini güneş yerine öteki parlak yıldızlardan biri olarak yorumlamışlardır (Taberî, XIX, 19-20; Kurtubî, X, 9; Nesefî, IV, 454).

İslâmiyet güneşe, Allah'ın varlığının bir belgesi ve insanlığın hizmetkârı (er-Ra'd 13/2; İbrâhim 14/33; en-Nahl 16/12; Lokmân 31/29) olmaktan başka bir gözle bakmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 4, 10, "Tevhîd", 22-23, "Tefsîr", 36/1, "Fiten", 25, "Enbiyâ", 3, 9, "Kûsûf", 1, 6; Müslim, "Mesâcid", 180, 185, "İmân", 248, 250, "Kûsûf", 10; İbn Mâce, "Fiten", 32; Nesâî, "Kûsûf", 10; İbn Kuteybe, *Tefsîru garibi'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978, s. 365; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), XII, 12; XVII, 17-19; XIX, 19-20; XXI, 7; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 571; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, Kahire 1358, s. 393-394; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. M. Mursî Âmir), Kahire 1397/1972, V, 96; İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-me'sir*, VII, 19; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, Tahran, ts., (Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye), XX, 71, 167-168; Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 9; XI, 286; XIII, 65; XV, 28; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Tefsîr*, Kahire, ts. (Dârü lhyâi'l-kütübü'l-Arabiyye), IV, 454; Nisâbü'rî, *Garâ'ibü'l-Kur'ân* (Taberî, *Câmi'u'l-beyân* [Bulak] içinde), XVII, 19; İbn Balabân, *el-İhsân bi'tertibi Şahîhi İbn Hibbân* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1407/1987, IX, 277; Ebû's-Suûd, *Tefsîr*, Beyrut, ts. (Dârü lhyâi't-türâsü'l-Arabî), VII, 168; M. Ali es-Sâbûnî, *Muhtaşaru Tefsîri İbn Kesîr*, Mekke, ts. (el-Mektebetü'l-Faysaliyye), II, 506-507; III, 163-164; M. Bucaille, *Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerim ve Bilim* (trc. Suat Yıldırım), İzmir 1981, s. 239, 248.

CELÂL YENİÇERİ

III. ASTRONOMİ

Güneşin yere göre görünür hareketi en iyi biçimde açıklayan ilk önemli teori, milâttan önce II. yüzyılda yaşamış ünlü bilim adamı Hipparkhos tarafından ortaya atılmıştır. Hipparkhos, güneşin hareketlerini açıklamak için Aristo'nun evren modeline uygun bir sistem geliştirmiştir. Aristo'nun evren modeli şöyledir: Yer evrenin merkezinde ve hareketsizdir; güneş dahil bütün gök cisimleri yerin etrafında dairesel olarak dönerler ve hızları sabittir. Ancak yapılan gözlemler, gezegenlerin muntazam bir hızla hareket etmediğini ve ayrıca yerden uzaklıklarının sürekli değiştiğini göstermekteydi. Dolayısıyla gözlemler Aristo'nun temel prensipleriyle uyumuyordu. Hipparkhos dış merkezli (eksantrik) bir sistem kullanarak aradaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya çalıştı.

Hipparkhos tarafından ileri sürülen ve daha sonra Batlamyus'un geliştirdiği bu teoriyi İslâm astronomları olduğu gibi kabul etmişlerdir. Buna göre güneş gerçekte kendi mümessel yörüngesinde değil bu yörünge ile aynı düzlemde bulunan dış merkezli bir yörünge, yani "mer-